

איסור אשת אב במקום מצוה

מתן שמלצר

“איתמר: החולץ ליבמתו, וחוזר וקדשה - אמר ריש לקיש: הוא אין חייב על החלוצה כרת, והאחין חייבין על החלוצה כרת, על הצרה - בין הוא ובין האחים חייבין על הצרה כרת; ורבי יוחנן אמר: בין הוא ובין האחין, אינן חייבין לא על החלוצה כרת ולא על הצרה כרת. מאי טעמא דריש לקיש? אמר קרא: אשר לא יבנה, כיון שלא בנה שוב לא יבנה, איהו הוא דקאי בלא יבנה, אבל אחיו - כדקיימי קיימי, ועלה דידה הוא דקאי בלא יבנה, הא צרה - כדקיימי קיימי. ורבי יוחנן? מי איכא מידי, דמעיקרא אי בעי האי חליץ ואי בעי האי חליץ, ואי בעי להאי חליץ ואי בעי להאי חליץ, והשתא קאי עלה בכרת? אלא איהו שליחותא דאחים קעביד, איהי שליחותא דצרה קעבדה”.

“איתמר: הבא על יבמה, ובא אחד מן האחין על צרתה - פליגי בה רב אחא ורבינא, חד אמר: בכרת, וחד אמר: בעשה. מאן דאמר בכרת - כריש לקיש, ומאן דאמר בעשה - כר' יוחנן”².

בגמרא מובאת מחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן בשאלה, האם יש איסור אשת אב בכרת, גם לאחר שמצות חליצה התבצעה. דעת ריש לקיש, שקיים איסור אשת אב בכרת, אלא שעל האב החולץ נאמר דין חדש “לא יבנה” - כיון שבנה שוב לא יבנה. ר' יוחנן סובר, שאחרי שהתקימה מצות החליצה כל האחים אינם בכרת אלא בלאו “לא יבנה”, כיון שהם גם היו יכולים לחלוץ והאב שחלץ היה שליחם.

בהמשך מובאת מחלוקת בין רב אחא ורבינא בדין אב שייבם, מה דין צרתה, לו ולאחיו³. אחד סובר, שהוי בכרת, וחד סובר בלאו. הגמרא תולה מחלוקת זו במחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן.

לכאורה, לא ברור מניין ומדוע הגיע איסור לאו, הרי אם יש מצווה לייבם אז אין איסור אשת אב, ואם לא מייבם צריך להיות איסור אשת אב ובכרת ולאן הלך איסור הכרת? כמו כן הראשונים הקשו כיצד הפסוק “לא יבנה” מלמד שיש לאו אחרי חליצה, הרי לקמן בדף מד הוא נצרך ללמד שאם חלץ לאחת אסור לו ליבם לשנייה? כמו כן צריך להבין את כפילות הטעמים, שנותן ר' יוחנן א. “אי בעי האי חליץ...” ב. טעם של שליחות.

1. יבמות י, ב.

2. יבמות יא, א.

3. נעיר שעל המתייבמת אין דיון מפני שהיא אשת איש ואשת אב.

שיטת תוספות

יסוד שיטתם הוא, שהיבום מפיקע איסור אשת אח למייבם עצמו.

תוספות' טוענים, שנצרך פסוק בשביל לנתק את איסור אשת אח מכרת לאיסור לאו, שהרי אין סיבה שחליצה או יבום יגרמו לכך שהאיסור יתבטל ממי שלא ייבם. ולכן הם לא גורסים בדף מד את שאלת הגמרא, שיחלוץ לחדא וייבם לאידך, וממילא הפסוק "לא יבנה" מיותר, וניתן ללמוד ממנו להפחית את העונש, על מי שבא על החלוצה, מכרת ללאו.

על פי זה נסביר את מחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן, ריש לקיש סובר שהפסוק נאמר רק על מי שלא בנה וכל שאר האחים באיסורם עומדים, ור' יוחנן סובר, שכיון שהוא עושה שליחות של כולם, ממילא הפסוק נאמר על כולם ומנתק אותם מכרת ללאו, ומה שאמר ש"אי בעי האי חליץ וכו'", נאמר שזו הסיבה שהחולץ עושה שליחות לאחים.

במקרה שייבם, תוספות מבארים את מחלוקת רב אחא ורבינא בדרך דומה, ומשתמשים שנית בלאו של "לא יבנה", שזהו הלאו פנוי וניתן לדורשו על דין יבום, וחולק על גרסת הגמרא כפי שכתובה אצלנו, וטוען שגם על הבא על צרת המתייבמת יש איסור לאו ולא איסור עשה.

שיטת הרמב"ן

יסוד שיטת הרמב"ן הוא, שהנפילה לפני האחים מפיקעה אסור אשת אח.

הרמב"ן בדף מד', גורס את הגירסא כפי שהיא לפנינו. אם כן הפסוק "לא יבנה" נצרך ללמדנו שאי אפשר לחלוץ לאחת וליבם את השניה. שואל הרמב"ן, הרי הפסוק נצרך ללמד שאין כרת אחרי חליצה, ומתריך שאין צורך אמיתי בפסוק בשביל ללמד שאין אסור אשת אח אחרי חליצה, שהרי עצם ההיתר לייבם במקום מצווה מפיקע את האיסור. ומשמעות הפסוק "לא יבנה" אנו למדים שיש לאו חדש אחרי החליצה, כמו במקרה שיש שתי נשים וחלץ לאחת יש איסור לאו לייבם את האחרת, כך יש איסור אחרי חליצה להתקרב אל החלוצה, ובעצם שתי הדינים הם תוצאה של אותו הפסוק.

מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש היא, שריש לקיש סובר שהלאו נאמר רק על החולץ בפועל וכמו כן סובר שהיתר אשת אח הוא למייבם עצמו בלבד, ואילו ר' יוחנן סובר שעצם ההיתר ליבם או לחלוץ הוא הסיבה המורידה את האיסור של אשת אח, וממילא את הכרת, והסיבה שר' יוחנן נקט גם הטעם של שליחות היא, שלא נאמר שהרי בפועל רק אחד מן האחים קיים המצוה, ואם כן אין שום דבר שישאיר את ההיתר אצל האחים, לכן נקט שהוי שליחות.

במקרה שייבם, אין צורך לפסוק, שיאמר לנו שפקע איסור אשת אח בכרת, שהרי אפשר ללמוד זאת מסברא, שאין איסור אשת אח כאשר יש היתר לכל אחד מן האחים ליבם. האיסור

4. י, ב, ד"ה ואיהו.

5. ד"ה הכי גרסינן.

6. כפי שראינו בדעת תוספות לעיל.

לבוא על הצרה נובע ממשמעות הפסוק "אשר לא יבנה את בית אחיו" בית אחד הוא בונה ואין הוא בונה שתי בתים" כפי שנאמר בגמרא⁷, ואיסור זה הוא לאו הבא מכלל עשה שדינו כעשה.

שיטת רש"י

רש"י כפי שנראה להלן סובר במקרה שחלץ כתוספות, ובמקרה שייבם כרמב"ן. יסוד שיטתו, שאיסור אשת אח הותר רק במקום יבום, ואם היתה חליצה לא הותר איסור אשת אח⁸.

רש"י בדף מד אינו גורס כגרסת תוספות, שלא גורס "לחלוץ לחדא וליבם לחדא... לא יבנה", ואם כן הפסוק נשאר פנוי ללמוד שמנתקים מכרת של אשת אח ללאו. ואם חלץ לאחת סובר ריש לקיש שהפסוק "לא יבנה" מלמד שאין כרת אלא לאו, ור' יוחנן חולק וסובר שהפסוק נאמר על כולם⁹.

רש"י בדף יא¹⁰ במקרה שייבם, לומד כגירסא שמופיעה אצלנו, שלדעת ריש לקיש הבוועל עובר בעשה, ולדעת ר' יוחנן כולם עוברים בעשה. נראה שלמד, כפי שבארנו כרמב"ן, שודאי איסור אשת אח בכרת אינו קיים פה שהרי ייבם, אלא שיש פה איסור חדש שנלמד מפשט הפסוק "אשר לא יבנה את בית אחיו" בית אחד הוא בונה ולא שניים¹¹.

בבאור דברי ר' יוחנן במקרה שחולץ רש"י מבאר "דאי שליחותא דידהו עבד - דמעיקרא היה הרשות ביד כולן"¹², ובמקרה שייבם רש"י טוען שהסיבה שכולם בעשה היא כי האח ייבם גם בשליחותם. נראה, שהסיבה שר' יוחנן נזקק לדין שליחות היא, שבמקרה והיה יבום היבום לא מהוה שיבה לפטור את האחים מאיסור אשת אח. לכן אם מתחדש שפה יש דין שליחות, וכאילו כל אחד מהאחים ייבם אין עליהם איסור אשת אח. אך במקרה שחלץ והאיסור נשאר וכולם אסורים בה, אין ההסבר של שליחות מובן, שהרי גם החולץ ניצב באותו ריחוק ואיסור מהחלוצה. לכן ר' יוחנן צריך להסביר, שטעם הורדת חומרת האיסור מכרת ללאו, הוא הפוטנציאל שכל אחד מהם היה יכול לחלוץ לה, וממילא כולם באותו איסור והניתוק מכרת ללאו חל על כולם.

מחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן הינה במקרה שייבם: האם האח שייבם עשה שליחות האחים או לא. ובמקרה שחלץ המחלוקת היא, מה טעם הניתוק מכרת ללאו האם החליצה או הפוטנציאל לחלוץ.

7. מד, א.
8. יש לבדוק, האם רש"י סובר שאין מצות חליצה, או שאין צורך לבטל איסור אשת אח כאשר חולץ, כי אין ביאח.
9. אמנם לעיל הסברנו בשיטת תוספות שר' יוחנן חולק וסובר דין שליחות ולכן הלאו נאמר על האחים כולם, ורש"י בדעתו מסביר שהעיקר נובע מכך שכולם יכלו ליבם, ואולי סובר שהמחלוקת בנויה על דין ברירה.
10. ד"ה בעשה.
11. בהמשך להערה הקודמת, רש"י, במקרה שייבם מסביר בדעת ר' יוחנן, שהסיבה היא ששליחותא של האחים הוא עשה, ולכאורה זה הפוך מהבאור שבארנו בהסבר הרמב"ן, וצ"ע. ויתכן שניתן לבאר אחרת את שני טעמי ר' יוחנן בדעת רש"י.
12. י, ב.

שיטת הרמב"ם

"הכונס את יבמתו נאסרו צרותיה עליו ועל שאר האחין ואם בא הוא או אחד מהאחין על צרתה הרי זה עובר בעשה שנאמר¹³ 'יבמה יבא עליה' לא עליה ועל צרתה, ולא הבא מכלל עשה עשה. וכן החולץ ליבמתו נאסרה החלוצה היא וכל צרותיה על החולץ ועל שאר האחין וכולן אסורות עליהן מדברי סופרים כשניות שמאחר שמת אחיו בלא ולד נסתלק איסור ערוה מעל כל נשיו לפיכך תופסין בהן הקידושין כשניות"¹⁴.

יסוד הרמב"ם הוא כרמב"ן, שכיון שמת האח פקע איסור אשת אח מעל כל האחים, כפי שמובא בסוף דבריו לעיל, אלא שסובר שלאחר חליצה היא מותרת לשוק מדאורייתא, ואין סיבה להבדיל בין כל העולם ובין האחים, אך אם ייבם קיים איסור חדש שנלמד מעשה, שאסור לייבם שתי צרות.

החזון איש¹⁵ סובר, שצריך למחוק את המילה "כשניות" ולהסביר את הביטוי מדברי סופרים לדרשת חכמים, והדין לאחר חליצה בלאו, כדברי רש"י, ואין גראים דבריו, שלא נמצא נוסח¹⁶ שימחוק את המילה "כשניות".

סיכום

תוספות - לאו של "לא יבנה" מיותר, ונכתב לחדש, שבמקרה שהיה חליצה או יבום האיסור של אשת אח מקבל איסור של לאו.

רמב"ן - עצם הנפילה לפני האחים מבטלת את איסור אשת אח כי זה מקום מצווה, ובמקרה שהיתה חליצה אחריה יש איסור לאו, ובמקרה שהיה יבום אחריה יש איסור עשה.

רש"י - במקרה שהיתה חליצה אין סיבה שאיסור אשת אח לא ימשיך להתקיים, אלא שיש לאו מחודש שאומר שהאיסור הוא רק לאו. במקרה שהיה יבום התבטל איסור אשת אח ויש איסור חדש - עשה.

רמב"ם - לאחר יבום יש איסור עשה, ולאחר חליצה אין איסור דאורייתא והאחים נחשבים כמו כל העולם ומותרים בה, אלא שיש איסור כשניות, מדרבנן.

באורי המחלוקת

ניתן לבאר את מחלוקת הראשונים בכמה אופנים:

13. דברים כה, ה.
14. יבום וחליצה א, יב.
15. נשים קל, י.
16. עיין רמב"ם פרנקל בשנויי נוסחאות.

באור ראשון

תוספות - איסור אשת אח קיים תמיד, אלא שחידשה תורה שמותר ליבם, כמו שכותב תוספות¹⁷:

"...אומר ר"י דמאשת אח לא מצי למילף בעלמא דלידחי עשה לא תעשה שיש בו כרת, דשאני אשת אח דמצותו בכך ואי אפשר בענין אחר לקיים מצות יבום דאם לא כן בטלה מצות יבום".

ובמקום שכבר התקיימה מצוות יבום על ידי יבום או על ידי חליצה, איסור אשת אח נשאר, ובכרת, אלא אם חידשה התורה במפורש אחרת, ועל זה נחלקו ריש לקיש ור' יוחנן עד כמה החידוש גדול.

רמב"ן - עצם הנפילה מפקיעה את איסור אשת אח. ניתן לפרש את הסיבה להפקעה על פי דברי היד רמ"ה¹⁸ שאומר, שהתורה לא אסרה אשת אח כאשר יש צורך ליבם. ניתן לפרש בדרך נוספת, שהנפילה ליבום יוצרת קשר של אישות בין הזקוקה לבין היבמים, והקשר הזה, שמחכה למימוש, מפקיע את איסור אשת אח, ואין שום סברא שבמקום מצווה יהיה איסור אשת אח, אלא שאנו יודעים שמשמעות הפסוקים היא ש"אין אחר חליצה כלום"¹⁹ וש"אין אחר יבום כלום", ולאחר שלא בנה שוב לא יבנה - והבונה בלאו. ולאחר יבום - עובר על עשה שאין לבנות שתי בתיים.

רש"י - שיטת רש"י ניתנת להבנה אם נסביר שהאיסור קיים לפי מה שקרה בפועל, אם היה יבום או הייתה חליצה. יבום מלמד שהיה ביניהם קשר וממילא איסור אשת אח לא חל, אך אם הייתה חליצה, לא נפקע איסור אשת אח, אלא להיפך הם התרחקו זו מזו, כיון שלא רצה ליבמה, ולכן צריך חידוש של התורה על מנת להפקיע מאיסור אשת אח בכרת ולנתקו ללאו. אך אם ייבם אין איסור אשת אח, כי בפועל האיסור הופקע ואם כן רק ממשמעות הפסוק התחדש איסור עשה.

רמב"ם - כיון שנפלה ליבום אין איסור אשת אח, שכך חידשה התורה. אם ייבם יש איסור חדש, שהוא לאו הבא מכלל עשה. אם חלץ אין איסור אשת אח שהרי פקע האיסור ועל ידי חליצה הותרה לכל העולם והאחים בכלל, ולא נאסרו אלא מדרבנן.

באור שני

ניתן להבין את מחלוקת תוספות והרמב"ן על פי מחלוקת רש"י והרשב"א, בשאלה אימתי פוקע איסור אשת אח. תחילה נבאר את מחלוקת רש"י והרשב"א בשאלה זו.

רשב"א - בדף מא שואלת הגמרא: אדם שקידש את אחות יבימתו ומתה אשתו האם מותר ליבם את אחותה. נחלקו רב ושמואל, רב אומר שמותר כיון שהותרה ונאסרה וחזרה והותרה,

17. ד, א ד"ה לא תעשה.

18. סנהדרין נג, ב.

19. בהשאלה מדף נב, א.

ושמואל אוסר כיון שנאסרה עליו שעה אחת אסורה ליבום. ומבאר הרשב"א²⁰, שדעת רב היא שאיסור אשת אח פקע בזמן הנפילה לגמרי, וכל הדיון הוא רק על איסור אחות אישה, ועל זה הוא סובר שחזרה והותרה ויכול לשאתה. כך מבאר הרשב"א גם את דעת ר' יוחנן בדף י, שסובר שאין איסור כרת, הכוונה משעת נפילה אין איסור אשת אח²¹.

רש"י - בדף נב הגמרא דנה, מדוע קדושי כסף מועילים ביבמה רק מדרבנן. ומסביר רש"י²²: "אמר לה התקדשי לי במאמר יבמין, ואף על גב דיהב לה מידי לאו קידושין גמורים הן כקידושי תורה, שהרי אין קידושין תופסין באשת אח, והתורה לא התירתה לו ליעשות כאשה נכרית אלא כסדר המצוה וביאה הוא דכתבה בה רחמנא". זאת אומרת, שהסיבה היא שכל זמן שלא היה יבום היא נחשבת כאשת אח וקדושין לא תופסים באשת אח, מבואר ברש"י, שרק היבום מפקיע מדין אשת אח.

נראה, שתוספות סובר כשיטת רש"י, שכל זמן שלא הופקע האיסור יש דין כרת ורק מה שהותר הותר, ונפקע רק בזמן המצוה. ואילו הרמב"ן סובר כרשב"א, שזמן הנפילה הוא הזמן המתיר איסור אשת אח, וממילא אין איסור אשת אח.

ניתן לומר יותר מזה, תוספות סוברים, שהיבום מפקיע את איסור אשת אח רק למיבם, אם כן זמן היבום הוא הקובע, ולעומתו הרמב"ן טוען שהנפילה ליבום מפקיעה את האיסור, ולכן ניתן לומר שזמן הנפילה הוא הקובע.

באור שלישי

ניתן לבאר מחלוקתם בשאלה מהי הזיקה הקיימת בין שומרת היבם ובין אחי המת, האם יש זיקה או אין זיקה²³. תוספות סוברים, שכל זמן שלא ייבם או חלץ יש ביניהם יחסים חקשורים לאיסורים ולחיובים - היא מחויבת לחכות עד שיעשה בה מעשה, ואסורה לינשא לשוק. לעומתו הרמב"ן סובר, שיש קשר בינה ובין האחים, שההיתר שלהם ליבם אותה מלמד על קשר אישותי, כמו ארוסה, והאיסורים הם תוצאה של הקשר. רש"י סובר שכל זמן שלא היה יבום או חליצה אי אפשר להגדיר את הקשר ביניהם שאין אנו יודעים לקראת מה אנו הולכים, אם חלץ

20. ד"ה ומתניתין, עמודה רנ בהוצאת מוסד הרב קוק.

21. האחרונים הקשו על שיטת הרשב"א מספר קושיות: 1. מדוע קידושי מאמר הם רק מדרבנן. 2. אבא שאול אמר שאין לעשות יבום כי קרוב להיות נוגע בערווה, ומדוע הרי בזמן הנפילה אין איסור אשת אח? ועיין קובץ הערות, ברכת שמואל, ועוד.

22. ד"ה נתן.

23. אין קשר למחלוקת האם יש זיקה מדרבנן ואכמ"ל.

מתברר שלא היה מעולם קשר, אלא איסור אשת אח כדקיימא קיימא, ואם היה יבום מתברר שמצב ההמתנה היה המתנה לקראת יבום ולא היה שייך איסור אשת אח כי בפועל היה יבום. הרמב"ם סובר כרמב"ן.